

Ludwig Wittgenstein, *Filosofická zkoumání*, par. 1-7

1. *Augustinus*, in den Confessiones I/8: cum ipsi (maiores homines) appellabant rem aliquam, et cum secundum eam vocem corpus ad aliquid movebant, videbam, et tenebam hoc ab eis vocari rem illam, quod sonabant, cum eam vellent ostendere. Hoc autem eos velle ex motu corporis aperiatur: tamquam verbis naturalibus omnium gentium, quae fiunt vultu et nutu oculorum, ceterorumque membrorum actu, et sonitu vocis indicante affectionem animi in petendis, habendis, rejicendis, fugiendisve rebus. Ita verba in variis sentiis locis suis posita, et crebro audita, quarum rerum signa essent, paulatim colligebam, measque iam voluntates, edomito in eis signis ore, per haec enuntiabam.

[Nannten die Erwachsenen irgend einen Gegenstand und wandten sie sich dabei ihm zu, so nahm ich das wahr und ich begriff, daß der Gegenstand durch die Laute, die sie aussprachen, bezeichnet wurde, dasie auf ihn hinweisen wollten. Dies aber entnahm ich aus ihren Gebärden, der natürlichen Sprache aller Völker, der Sprache, die durch Mienen- und Augenspiel, durch die Bewegungen der Glieder und den Klang der Stimme die Empfindungen der Seele anzeigt, wenn diese irgend etwas begehrt, oder festhält, oder zurückweist, oder flieht. So lernte ich nach und nach verstehen, welche Dinge die Wörter bezeichneten, die ich wieder und wieder, an ihren bestimmten Stellen in verschiedenen Sätzen, aussprechen hörte. Und ich brachte, als nun mein Mund sich an diese Zeichen gewöhnt hatte, durch sie meine Wünsche zum Ausdruck.]

In diesen Worten erhalten wir, so scheint es mir, ein bestimmtes Bild von dem Wesen der menschlichen Sprache. Nämlich dieses: Die Wörter der Sprache benennen Gegenstände - Sätze sind Verbindungen von solchen Benennungen. - In diesem Bild von der Sprache finden wir die Wurzeln der Idee: Jedes Wort hat eine Bedeutung. Diese Bedeutung ist dem Wort zugeordnet. Sie ist der Gegenstand, für welchen das Wort steht.

Von einem Unterschied der Wortarten spricht Augustinus nicht. Wer das Lernen der Sprache so beschreibt, denkt, so möchte ich glauben, zunächst an Hauptwörter, wie »Tisch«, »Stuhl«, »Brot«, und die Namen von Personen, erst in zweiter Linie an die Namen gewisser Tätigkeiten und Eigenschaften, und an die übrigen Wortarten als etwas, was sich finden wird.

Denke nun an diese Verwendung der Sprache: Ich schicke jemand einkaufen. Ich gebe ihm einen Zettel, auf diesem stehen die Zeichen: »fünf

1. *Augustinus* v Confessiones I/8: cum ipsi (maiores homines) appellabant rem aliquam, et cum secundum eam vocem corpus ad aliquid movebant, videbam, et tenebam hoc ab eis vocari rem illam, quod sonabant, cum eam vellent ostendere. Hoc autem eos velle ex motu corporis aperiatur: tamquam verbis naturalibus omnium gentium, quae fiunt vultu et nutu oculorum, ceterorumque membrorum actu, et sonitu vocis indicante affectionem animi in petendis, habendis, rejicendis, fugiendisve rebus. Ita verba in variis sentiis locis suis posita, et crebro audita, quarum rerum signa essent, paulatim colligebam, measque iam voluntates, edomito in eis signis ore, per haec enuntiabam.

[Když dospělí pojmenovali nějaký předmět a obrátili se přitom k němu, viděl jsem to a chápal jsem, že zvuky, které vydávali, onen předmět označují, protože na něj chtějí ukázat. Tento jejich úmysl vycházel však najevo z pohybu těla: ten je jakoby přirozenou řečí všech národů, spočívající v mimice a ve hře očí i v pohybu ostatních údů, přičemž zvuk hlasu naznačuje hnutí duše, když ta po něčem touží, nebo něco má, nebo něco odmítá, nebo před něčím prchá. Takto jsem se postupně učil chápat, jaké věci označují slova umístěná na svých místech v různých větách a opakovaně slychaná, a když si i moje ústa navykla na tyto znaky, vyjadřoval jsem jimi svoji vůli.]

Tato slova nám prezentují, zdá se mi, určitou představu o podstatě lidské řeči. A sice takovouto: Slova řeči pojmenovávají předměty – věty jsou spojení takových pojmenování. – V této představě řeči spatřujeme kořeny myšlenky, že každé slovo má nějaký význam. Tento význam je slovu přiřazen. Je jím onen předmět, který slovo zastupuje.

O rozdílu slovních druhů Augustinus nemluví. Řekl bych, že ten, kdo popisuje učení se řeči takto, myslí především na podstatná jména jako „stůl“, „židle“, „chléb“ a na jména osob, teprve v druhé řadě na jména určitých aktivit a vlastností, a ostatní slovní druhy bere jako něco, co už se nějak najde.

Uvaž nyní takovoto použití řeči: Pošlu někoho nakupovat. Dám mu lístek a na něm jsou znaky: „pět červených jablek“. Donese lístek ke kupci; ten otevře zásuvku, na které je znak „jablka“; pak vyhledá v tabulce slovo „červený“ a najde u něho určitý vzor.

rote Apfel«. Er trägt den Zettel zum Kaufmann; der öffnet die Lade, auf welcher das Zeichen »Apfel« steht; dann sucht er in einer Tabelle das Wort »rot« auf und findet ihm gegenüber ein Farbmuster; nun sagt er die Reihe der Grundzahlwörter - ich nehme an, er weiß sie auswendig - bis zum Worte »fünf« und bei jedem Zahlwort nimmt er einen Apfel aus der Lade, der die Farbe des Musters hat. - So, und ähnlich, operiert man mit Worten. - »Wie weiß er aber, wo und wie er das Wort »rot« nachschlagen soll und was er mit dem Wort »fünf« anzufangen hat?« - Nun, ich nehme an, er handelt, wie ich es beschrieben habe. Die Erklärungen haben irgendwo ein Ende. - Was ist aber die Bedeutung des Wortes »fünf«? - Von einer solchen war hier garnicht die Rede; nur davon, wie das Wort »fünf« gebraucht wird.

2. Jener philosophische Begriff der Bedeutung ist in einer primitiven Vorstellung von der Art und Weise, wie die Sprache funktioniert, zu Hause. Man kann aber auch sagen, es sei die Vorstellung einer primitiveren Sprache als der unsern.

Denken wir uns eine Sprache, für die die Beschreibung, wie Augustinus sie gegeben hat, stimmt: Die Sprache soll der Verständigung eines Bauenden A mit einem Gehilfen B dienen. A führt einen Bau auf aus Bausteinen; es sind Würfel, Säulen, Platten und Balken vorhanden. B hat ihm die Bausteine zuzureichen, und zwar nach der Reihe, wie A sie braucht. Zu dem Zweck bedienen sie sich einer Sprache, bestehend aus den Wörtern: »Würfel«, »Säule«, »Platte«, »Balken«. A ruft sie aus; - B bringt den Stein, den er gelernt hat, auf diesen Ruf zu bringen. - Fasse dies als vollständige primitive Sprache auf.

3. Augustinus beschreibt, könnten wir sagen, ein System der Verständigung; nur ist nicht alles, was wir Sprache nennen, dieses System. Und das muß man in so manchen Fällen sagen, wo sich die Frage erhebt: »Ist diese Darstellung brauchbar, oder unbrauchbar?« Die Antwort ist dann: »Ja, brauchbar; aber nur für dieses eng umschriebene Gebiet, nicht für das Ganze, das du darzustellen vorgabst.«

Es ist, als erklärte jemand: »Spielen besteht darin, daß man Dinge, gewissen Regeln gemäß, auf einer Fläche verschiebt...« - und wir ihm antworten: Du scheinst an die Brettspiele zu denken; aber das sind nicht alle Spiele. Du kannst deine Erklärung richtigstellen, indem du sie ausdrücklich auf diese Spiele einschränkst.

rek barvy; nyní pak odřikává řadu číslovek - předpokládám, že ji zná nazpaměť - až k slovu „pět“ a při každé číslovce vezme ze zásuvky jablko, které má barvu odpovídající onomu vzorku. - Takto a podobně se operuje se slovy. - „Jak ví ale, kde a jak má hledat slovo „červený“ a jak si má počínat se slovem „pět“?“ - Inu, předpokládám, že *jedná* tak, jak jsem to popsal. Vysvětlování má někde svůj konec. - Co je ale významem slova „pět“? - O takovém významu tu vůbec nebyla řeč; jen o tom, jak se slova „pět“ používá.

2. Onen filosofický pojem významu má své vlastní místo v určité primitivní představě o způsobu, jakým řeč funguje. Lze ale také říci, že je to představa jakési řeči primitivnější, než je řeč naše.

Mysleme si nějakou řeč, u níž onen popis, jak ho podal Augustinus, souhlasí: Tato řeč má sloužit dorozumění dělníka A s pomocníkem B. A staví něco ze stavebních kamenů; k dispozici jsou kostky, sloupy, desky a trámy. B mu má přinášet stavební kameny, a sice v tom pořadí, jak je A potřebuje. K tomuto účelu používají řeči, která je tvořena slovy: „kostka“, „sloup“, „deska“, „trám“. A tato slova zavolá; - B přinese ten kámen, který se naučil na toto zavolání přinášet. - Chápej toto jako úplnou primitivní řeč.

3. Mohli bychom říci, že Augustinus popisuje určitý dorozumívací systém; jenomže ne všechno, co označujeme jako řeč, je tímto systémem. A totéž se musí říci v leckterých případech, kdy vyvstává otázka: „Je tento popis použitelný, nebo nepoužitelný?“ Odpověď pak zní: „Ano, je použitelný; ale jen pro tuto úzce vymezenou oblast, nikoli pro onen celek, který jsi mnil popsat.“

Je to, jako kdyby někdo prohlásil: „Hraní spočívá v tom, že se předměty posouvají podle určitých pravidel po nějaké ploše ...“ - a my mu odpovíme: Zdá se, že máš na mysli deskové hry; to ale nejsou všechny hry. Můžeš svoje tvrzení učinit správným, jestliže je výslovně omezíš na tyto hry.

4. Denk dir eine Schrift, in welcher Buchstaben zur Bezeichnung von Lauten benützt würden, aber auch zur Bezeichnung der Betonung und als Interpunktionszeichen. (Eine Schrift kann man auffassen als eine Sprache zur Beschreibung von Lautbildern.) Denk dir nun, daß Einer jene Schrift so verstünde, als entspräche einfach jedem Buchstaben ein Laut und als hätten die Buchstaben nicht auch ganz andere Funktionen. So einer, zu einfachen, Auffassung der Schrift gleicht Augustinus' Auffassung der Sprache.

5. Wenn man das Beispiel im § 1 betrachtet, so ahnt man vielleicht, inwiefern der allgemeine Begriff der Bedeutung der Worte das Funktionieren der Sprache mit einem Dunst umgibt, der das klare Sehen unmöglich macht. - Es zerstreut den Nebel, wenn wir die Erscheinungen der Sprache an primitiven Arten ihrer Verwendung studieren, in denen man den Zweck und das Funktionieren der Wörter klar übersehen kann.

Solche primitiven Formen der Sprache verwendet das Kind, wenn es sprechen lernt. Das Lehren der Sprache ist hier kein Erklären, sondern ein Abrichten.

6. Wir könnten uns vorstellen, daß die Sprache im § 2 die *ganze* Sprache des A und B ist; ja, die ganze Sprache eines Volksstamms. Die Kinder werden dazu erzogen, *diese* Tätigkeiten zu verrichten, *diese* Wörter dabei zu gebrauchen, und *so* auf die Worte des Anderen zu reagieren.

Ein wichtiger Teil der Abrichtung wird darin bestehen, daß der Lehrende auf die Gegenstände weist, die Aufmerksamkeit des Kindes auf sie lenkt, und dabei ein Wort ausspricht; z. B. das Wort »Platte« beim Vorzeigen dieser Form. (Dies will ich nicht »hinweisende Erklärung«, oder »Definition«, nennen, weil ja das Kind noch nicht nach der Benennung *fragen* kann. Ich will es »hinweisendes Lehren der Wörter« nennen. - Ich sage, es wird einen wichtigen Teil der Abrichtung bilden, weil es bei Menschen so der Fall ist; nicht, weil es sich nicht anders vorstellen ließe.) Dieses hinweisende Lehren der Wörter, kann man sagen, schlägt eine assoziative Verbindung zwischen dem Wort und dem Ding: Aber was heißt das? Nun, es kann Verschiedenes heißen; aber man denkt wohl zunächst daran, daß dem Kind das Bild des Dings vor die Seele tritt, wenn es das Wort hört. Aber wenn das nun geschieht, - ist das der Zweck des Worts? - Ja, es *kann* der Zweck sein. - Ich kann mir eine solche Verwendung von Wörtern (Lautreihen) denken. (Das Aussprechen eines Wortes ist gleichsam ein Anschlagen einer Taste auf dem Vorstellungsklavier.) Aber in der Sprache im § 2 ist es *nicht* der Zweck der

4. Mysli si určité písmo, v kterém by se písmen používalo k označení hlásek, ale také k označení přízvuku a jako interpunkčních znamének. (Písmo lze pojímat jako řeč sloužící k popisu zvukových útvarů.) Představ si nyní, že by někdo toto písmo chápal tak, jako kdyby každému písmenu odpovídala prostě jedna hláska a jako kdyby písmena neměla i zcela jiné funkce. Takovémuto příliš jednoduchému pojetí onoho písma se rovná právě Augustinovo pojetí řeči.

5. Jestliže se obrátí pozornost na příklad v § 1, začne se možná tušit, do jaké míry obecný pojem významu slov zahrnuje fungování řeči mlhou, která znemožňuje jasně vidět. - Tuto mlhu lze rozptýlit tím, že budeme řečové jevy studovat na primitivních způsobech používání řeči, u nichž je možno účel a fungování slov zřetelně přehlédnout.

Takových primitivních forem řeči používá dítě, když se učí mluvit. Učení řeči nespočívá v žádném vysvětlování, nýbrž v určitém výcviku.

6. Mohli bychom si představit, že řeč v § 2 je *celou* řečí osob A a B; ba dokonce celou řečí nějakého kmene. Děti jsou vychovávány k tomu, aby vykonávaly *ty a ty* úkony, používaly přitom *těch a těch* slov, a na slova druhého reagovaly *tak a tak*.

Důležitá část výcviku spočívá v tom, že učící na předměty ukazuje, zaměřuje na ně pozornost dítěte, a pronáší přitom určité slovo; například slovo „deska“ při ukázání na tento tvar. (Toto nemíním označovat jako „vysvětlení ukázaním“ nebo „definici“, protože dítě se zajisté nemůže ještě na pojmenování *ptát*. Hodlám to označovat jako „učení slovům ukazováním“. - Říkám, že toto bude tvořit závažnou část výcviku, protože tomu tak prostě u lidí je; nikoli proto, že by si to nebylo možno představit jinak.) Lze říci, že toto učení slovům ukázaním vytváří asociativní spojení mezi slovem a věcí: Co to však znamená? Nuže, může to znamenat všelicos různého; především se však přitom myslí zajisté na to, že dítěti vyvstane na myslí obraz dané věci, když slyší dané slovo. Ale pokud k tomu dochází - je toto účelem slova? - Ano, *může* to účelem být. - Mohu si myslet takové použití slov (hláskových řad). (Vyslovení nějakého slova je jakoby zmáčknutím určité klávesy na klavíru představ.) Ale v oné řeči z § 2 *není* účelem slov vzbuzovat

Wörter, Vorstellungen zu erwecken. (Es kann freilich auch gefunden werden, daß dies dem eigentlichen Zweck förderlich ist.)

Wenn aber das das hinweisende Lehren bewirkt, - soll ich sagen, es bewirkt das Verstehen des Worts? Versteht nicht der den Ruf »Platte!«, der so und so nach ihm handelt? - Aber dies half wohl das hinweisende Lehren herbeiführen; aber doch nur zusammen mit einem bestimmten Unterricht. Mit einem anderen Unterricht hätte dasselbe hinweisende Lehren dieser Wörter ein ganz anderes Verständnis bewirkt.

»Indem ich die Stange mit dem Hebel verbinde, setze ich die Bremse instand.« - Ja, gegeben den ganzen übrigen Mechanismus. Nur mit diesem ist er der Bremshebel; und losgelöst von seiner Unterstützung ist er nicht einmal Hebel, sondern kann alles Mögliche sein, oder nichts.

7. In der Praxis des Gebrauchs der Sprache (2) ruft der eine Teil die Wörter, der andere handelt nach ihnen; im Unterricht der Sprache aber wird sich *dieser* Vorgang finden: Der Lernende *benennt* die Gegenstände. D.h. er spricht das Wort, wenn der Lehrer auf den Stein zeigt. - Ja, es wird sich hier die noch einfachere Übung finden: der Schüler spricht die Worte nach, die der Lehrer ihm vorsagt - beides sprachähnliche Vorgänge. Wir können uns auch denken, daß der ganze Vorgang des Gebrauchs der Worte in (2) eines jener Spiele ist, mittels welcher Kinder ihre Muttersprache erlernen. Ich will diese Spiele »*Sprachspiele*« nennen, und von einer primitiven Sprache manchmal als einem Sprachspiel reden.

Und man könnte die Vorgänge des Benennens der Steine und des Nachsprechens des vorgesagten Wortes auch Sprachspiele nennen. Denke an manchen Gebrauch, der von Worten in Reigenspielen gemacht wird.

Ich werde auch das Ganze: der Sprache und der Tätigkeiten, mit denen sie verwoben ist, das »Sprachspiel« nennen.

představy. (Může se ovšem také shledat, že vlastnímu účelu je to na prospěch.)

Jestliže ale toto je účinkem učení ukazováním, mám pak říci, že tímto účinkem je rozumění slovu? Nerozumí snad zvolání „Deska!“ ten, kdo podle něho tak a tak jedná? - Ale učení ukázáním k tomuto výsledku zajisté napomohlo; přece však jenom spolu s určitou výukou. Spolu s jinou výukou by bylo totéž učení těmto slově ukázáním vedlo k zcela jinému rozumění.

„Když spojím tyč s pákou, uvedu brzdu v činnost.“ - Ano, pokud je dán celý ostatní mechanismus. Jen spolu s ním je páka brzdou pákou; a bez opory v něm není už ani pákou, nýbrž může být vším možným, nebo také ničím.

7. V praxi používání řeči (2) jeden účastník provolává slova a druhý jedná podle nich; při vyučování řeči se však setkáme s *tímto* procesem: učící se předměty *pojmenovává*. Tj. pronese dané slovo, když učitel ukáže na daný kámen. - Ano, setkáme se tu s cvičením ještě jednodušším: žák pronáší slova, která mu učitel předřikává - v obou případech jde o procesy podobné řeči.

Můžeme si také myslet, že celý proces používání slov v (2) je jednou z oněch her, pomocí nichž se děti učí své mateřské řeči. Hodlám tyto hry označovat jako „*řečové hry*“ a hovořit o nějaké primitivní řeči někdy jako o řečové hře.

A jako řečové hry by bylo možno označovat i zmíněné pochody pojmenovávání kamenů a opakování předřikávaných slov. Pomyslí na některé způsoby používání slov při kolových hrách.

Jako „řečovou hru“ budu označovat také celek zahrnující řeč i činnosti, s nimiž je spjata.